

РОЗДІЛ 8

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'373.45:81'44:811.161.2+811.111+81.112.2
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.1.39>

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЯВИЩА РАЦІОНАЛЬНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ)

LEXICAL AND SEMANTIC ANALYSIS OF VERBS DEFINING THE PHENOMENON OF RATIONALITY (BASED ON THE UKRAINIAN, ENGLISH AND GERMAN LANGUAGES)

Кінашук А.В.,
orcid.org/0000-0002-5675-240X
доктор філософії,

*старший викладач кафедри іноземних мов
Національного університету водного господарства та природокористування*

У статті вивчено основні та сучасні тенденції зіставного мовознавства у руслі провадження контрастивних розвідок з метою виявлення спільних та відмінних рис у споріднених та неспоріднених мовах. Описано стан справ у галузі вітчизняних та закордонних порівняльних досліджень на предмет дослідження різних специфічних семантичних класів слів у різних аспектах: від лексико-семантичного до функціонально-семантичного. Звернено увагу на розвідки, матеріалом дослідження яких стали дієслова того чи того семантичного класу. Визначено мету та конкретні завдання, виконання яких забезпечить досягнення поставленої цілі. Проаналізовано та схарактеризовано поняття семантичного класу, а також представлено власне його розуміння. Схарактеризовано явище раціональності у світоглядній картині світу українців, англійців та німців. Відповідно до особливостей вербалізації названого явища дібрано раціональну лексику, що репрезентує однойменний семантичний клас та позначає ті аспекти світосприйняття навколишнього світу, що пов'язані з раціональним мисленням людини в українській, англійській та німецькій мовах. У межах досліджуваного семантичного класу кожної із зіставляваних мов виокремлено раціональні дієслова та схарактеризовано їхню семантику шляхом здійснення лексико-семантичного аналізу за матеріалами словникових статей та корпусів української, англійської та німецької мов. У розвідці продемонстроване також і слововживання виокремлених раціональних дієслів у різних контекстах досліджуваних мов, а надто відзначено іронічний контекст, неформальний та офіційно-діловий. Віднайдено навіть раціональні дієслова-діалектизми в українській мові на позначення явища раціональності. Виокремлено також раціональні дієслова-синоніми, які можуть бути вживані у різних контекстах у німецькій мові та уточнено значення деяких раціональних дієслів в англійській мові. Визначено перспективи подальшого дослідження у межах більш детального лексико-семантичного аналізу прикметникових та прислівникових лексичних одиниць раціональної лексики в українській, англійській та німецькій мовах у зіставному аспекті.

Ключові слова: семантичний клас, раціональна лексика, зіставний аналіз, раціональні дієслова, семантика, зіставне мовознавство, явище раціональності.

The study presents the main and modern trends in comparative linguistics in the direction of conducting contrastive investigations in order to identify common and distinctive features in related and unrelated languages. It is described the state of affairs in the field of Ukrainian and foreign comparative research on the subject of studying various specific semantic classes of words in various aspects: from lexical and semantic to functional and semantic one. Attention is paid to investigations with verbs of a particular semantic class as a material to research. The goal and specific tasks are determined, the implementation of which will ensure the achievement of the set goal. The author analyzes the concept of semantic class characterizes its own comprehension. The phenomenon of rationality in the worldview of Ukrainians, Englishmen and Germans is characterized. In accordance with the features of the verbalization of the named phenomenon, rational vocabulary was selected, representing the semantic class of the same name and denoting those aspects of the worldview of the surrounding world that are associated with rational human thinking in the Ukrainian, English and German languages. Within the studied semantic class in compared languages, the study identifies rational verbs and their semantics were characterized by conducting lexical and semantic analysis based on the materials of dictionary entries and corpora of the Ukrainian, English and German languages. The research also demonstrated the use of the identified rational verbs in different contexts of the studied languages, and the ironic, informal and official-business contexts were especially noted. Even rational verbs-dialectisms were found in the Ukrainian language to denote the phenomenon of rationality. The research identifies rational verbs-synonyms that may be used in different contexts in German and clarifies the meaning of some rational verbs in English. Prospects for further research are identified within the framework of a more detailed

lexical and semantic analysis of adjective and adverbial lexical units of rational vocabulary in Ukrainian, English and German in a comparative aspect.

Key words: semantic class, rational vocabulary, comparative analysis, rational verbs, semantics, comparative linguistics, phenomenon of rationality.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі лінгвістичного розвитку науки дедалі частіше інтересами науковців стають лексичне значення слова, його семантика, семантична деривація, багатозначність та ін. Матеріалами таких розвідок стають лексеми не лише споріднених, а й неспоріднених та різноструктурних мов, що дає змогу виокремити спільні та відмінні характеристики у зіставляваних мовах у межах тієї чи тієї лексико-семантичної групи, яку досліджують.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання вивчення семантико-типологічних характеристик тієї чи тієї мови зверталися у своїх розвідках як вітчизняні (І. Василяко: лексико-семантичні відношення в українській термінології кіномистецтва; Т. Ястремська: переваги та недоліки лексико-семантичного моделювання; А. Мойсей, Н. Скрицька: лексико-семантичний аналіз полісемічних слів в українській та англійській мовах; Т. Вільчинська, Г. Бачинська, О. Вербовета: назви українських вишиванок у лексико-семантичному та структурному аспектах), так і зарубіжні (Ч. Гао, Б. Сюй: застосування теорії семантичного поля у вивченні англійської лексики враховуючи гіпонімічні, антонімічні та синонімічні відношення; Н. Панджієва, М. Джумаєва: галузево-специфічні дослідження в узбецькій лінгвістиці, основне завдання семантики та роль модифікаторів у формуванні поля синтаксичного рівня; А. Бабалі: аналіз функціонально-семантичного поля аспектуальності в англійській та українській мовах від граматичного до синтаксичного рівнів) науковці. Предметом лексико-семантичного аналізу були та є окремі семантичні класи слів, що можуть бути представлені та порівнювані у різних мовах: слова на позначення поняття «ЗЛО» в українській, англійській та французькій мовах (Г. Онищак), перцептивна лексика в українській, польській та англійській мовах (О. Деменчук), ірраціональна лексика в англійській, німецькій та українській мовах (А. Кінашук), відіменникові дієслова в німецькій та українській мовах (В. Каліущенко), дієслова мовлення в українській та німецькій мовах (О. Білецька, Л. Данцл), лексеми на позначення розумових рис характеру людини в українській та німецькій мовах (Т. Тарануха) та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Названі зіставні дослідження специфічних класів слів ставили за мету дослідити їх місце та роль у лексичному (й не тільки) багатстві тієї чи тієї мови, засвідчуючи при цьому наявність значного матеріалу для наступних розвідок та обумовлюючи виокремлення нових семантичних класів лексем у споріднених та неспоріднених мовах з метою їх подальшого вивчення.

Постановка завдання. Мета розвідки – здійснити лексико-семантичний аналіз дієслів на позначення явища раціональності в українській, англійській та німецькій мовах у зіставному аспекті.

Мета дослідження зумовлює необхідність розв'язання таких завдань:

- виокремити семантичний клас раціональної лексики в українській, англійській та німецькій мовах;
- вирізнити з-поміж семантичного класу раціональної лексики дієслова на позначення явища раціональності у зіставляваних мовах;
- схарактеризувати лексико-семантичні особливості раціональних дієслів у компаративному аспекті;
- визначити перспективи подальших досліджень раціональної лексики в обраних мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Під семантичним класом у дослідженні розуміємо такий клас слів, значення яких можна співвіднести з одним і тим же явищем або поняттям зовнішнього світу. У мовознавстві семантичний клас слів також іменують лексико-семантичною групою – продукт законів і закономірностей розвитку лексичної семантики мови [9], лексична множина різноструктурних одиниць, сформованих на підставі спільності семантичного ядра, що зумовлює взаємозалежність і взаємовідношення елементів групи як одиниць мовної системи [8].

У світосприйнятті українців, німців та англійців виокремлюємо явище раціональності, що трактують як: укр. ґрунтований на вимогах розуму, логіки; розумний; спрямований до кращого, розумнішого застосування чого-небудь; доцільний [11]): *Раціональність – це вміння людини мислити логічно, об'єктивно та послі-*

довно, ухвалювати рішення, ґрунтуючись на фактах, доказах і розумінні причинно-наслідкових зв'язків [13]; англ. the quality or condition of being rational; a rational belief or practice [24]: *Her ability to maintain rationality made her a valuable asset in the team* [22]; нім. rationales Wesen einer Sache; auf Einsicht gegründetes Verhalten: *Die scholastische Denkweise beherrscht bis heute den von der Rationalität seiner Religion überzeugten Muslim* [17].

За результатами дібраної лексики на позначення логічного, за участю розуму людини та цілком обміркованого світосприйняття виокремлюємо семантичний клас раціональної лексики в українській (пор.: укр. *розумний, кмітливий, думати, виважено, логічно, мудрість*), англійській (пор.: англ. *smart, clever, think, considerate, logical, wisdom*) та німецькій (пор.: нім. *klug, clever, denken, rücksichtsvoll, logisch, die Weise*) мовах.

Серед раціональних лексем названого семантичного класу віднаходимо й раціональні дієслова у кожній із досліджуваних мов. До прикладу, в українській мові дієслово *розумувати* означає «думаючи, робити певні висновки; міркувати, розмірковувати»: укр. *Ріпники стояли мовчки і розумували. Зразу діло видалось їм справді немов і хороше, і всі готові були відразу приступити до нього* [11] або ж в іронічному значенні «удаватися в зайві, непотрібні міркування; мудрувати»: укр. *Там щось Давид розумує дуже, а з ним Тихін і Яким-гармоніст, – удосвіта з буряків повернувся* [11]. Іронічного значення може набувати і предикат *мудрувати* (те саме, що й хитрувати): укр. *Ну й мудрує ж каверзна лисиця, От була, і вже її нема!..* [11] (хоча перше значення у словникові для згаданої лексеми «удаватися в зайві й непотрібні міркування»: укр. *Не мудруй багато, а працєю завзято* [11]), а також дієслово *філософствувати*, яке як і *мудрувати* має два значення, де саме друге краще вживати в іронічному контексті, пор.: 1. займатися філософськими проблемами; міркувати, роздумувати на філософські теми. 2. розм. розмірковувати на абстрактні теми; вдаватися до зайвого розумування; мудрувати, роздумувати: «*Краса страшна, це правда; але так, як були страшні для людей давні боги, як страшний бог*», – почав *філософствувати Балабуха* [11]). Віднаходимо раціональне дієслово й серед діалектизмів української мови, пор.: укр. *гадувати* (міркувати, роздумувати: укр. *Ну, скажете, добре зробив Василь. Розумно гадував. Добре, та не найліпше!* [11]). До цього ж семантичного класу відносимо й предикат *помишляти*,

який можна вживати без додатка у значенні «розмірковувати над чим-небудь»: *Не візьму Марти я й сам, – помишляю, та й роздумався, як би її взяти* [11] або ж із ним, але вже у значенні «мріяти про щось, думкою пориватися, прагнути до здійснення чого-небудь»: *Вона помишляла покинути нудну амбулаторію* [11]).

В англійській мові для предиката *philosophize* віднаходимо також два значення, одне з яких найбільш актуальне для вираження іронії у повідомленні, пор.: англ. to speculate or theorize, usu. in a superficial or imprecise manner [24]: *We will not philosophize ado, but such work can be planted and the employee, which judging by the Net could post a comment* [22]; 2. to think or reason as a philosopher [24]: *Typically, the volunteers really get into the opportunity to perform and philosophize* [22]. Особливу вагу звертаємо на лексему *subtilize* (1. to render subtle: *I need to tell stories. I find new friends, new listeners, subtilize my lies*; 2. to argue or discuss with subtlety; make fine distinctions [24]: *The professor tended to subtilize every argument, making discussions tedious for students* [22] на позначення або великого таланту мудрування (вигадування додаткових деталей, «відшліфовування» інформації), або ж великої потреби до конкретизації та роз'яснення усіх аспектів повідомлення. Відшукуюємо в лексичній тканині англійської мови й раціональний предикат *expect*, перше значення якого видається далеким від явища раціональності, пор.: англ. to look forward to the probable occurrence or appearance of: *expecting a phone call; expects rain on Sunday* [24], тоді як друге позначає раціональну вмотивованість дій суб'єкта комунікативної ситуації, пор.: англ. to consider reasonable or due: *We expect an apology* [24]; *All systems are in operation, and we expect to meet our deadlines* [22].

У німецькій мові раціональне дієслово *philosophieren* має лише одне значення: нім. über etwas nachdenklich reden (*Im Gespräch mit seinen Freunden philosophierte er gern*) [17]. Разом з тим, віднаходимо й таке дієслово, котре мають декілька значень, і лише одне з них позначає раціональність, пор.: нім. *reflektieren* (1. etw. widerspiegeln, ein Abbild von etw. Geben; 2. über etw. nachdenken, etw. Erwägen (*Er hat zu viel reflektiert*); 3. großes Interesse daran haben, etw., jmdn. zu gewinnen) [17]. У цій же мові віднаходимо предикат на позначення процесу тяжких, наполегливих, а часто й марних роздумів, пор.: нім. *grübeln* (angestrengt, hartnäckig, oft nutzlos nachdenken: *Sie sitzt stundenlang am Tisch und grübelt; Die ganze Nacht grübelte ich über der Lösung der Aufgabe* [17]. Синонімічними до лексеми *grübeln* уважа-

емо *sinnieren*, пор.: нім. *grüblerisch nachdenken*: Er sinnierte über das Gespräch, über Tod und Leben [17], що зазвичай вживають у розмовному стилі, та *nachsinnen*, що навпаки є звичною для офіційно-ділового та публіцистичного мовлення, пор.: нім. *über etwas nachdenken* (*Vielleicht hätten diese drei Sätze sogar dazu anregen können, jenem Beitrag nachzusinnen*) [17].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Таким чином, у межах семантичного класу раціональної лексики виокремлюємо й раціональні дієслова на позначення логічного, вмотивованого розумом процесу обмірковування або інших інтелектуальних дій у трьох зіставлених мовах. Перспективи подальших розвідок вбачаємо у більш розлогому аналізі прикметникових одиниць семантичного класу раціональної лексики в українській, англійській та німецькій мовах у компаративному аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білецька О. В., Данцл Л. С. Дієслова мовлення в німецькій та українській мовах. URL: <https://share.google/r7Mu18PNtjpC5V8qn> (дата звернення 10.10.2025).
2. Василяйко І. Ю. Лексико-семантичні відношення в українській термінології кіномистецтва. URL: <https://naspib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/0d168b1b-1afe-4b9b-af98-f0f172a7169c/content> (дата звернення 10.10.2025).
3. Вільчинська Т. П., Бачинська Г. В., Вербовета О. С. Назви українських вишиванок : лексико-семантичний аспект та структурний аспекти. *Наукові записки*. Серія: Філологічні науки. 2025. С. 44–51.
4. Деменчук О. Динамічні семантичні моделі перцептивної лексики в українській, польській та англійській мовах: зіставний аспект. Дис. ... д.філол.н.: 10.02.17. К., 2015. 523 с.
5. Калішченко В. Д. Відіменникові дієслова в німецькій і українській мовах. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2c262344-608d-42a7-9fa3-758c28055e7d/content> (дата звернення 10.10.2025).
6. Кінашук А. Семантичні моделі ірраціональної лексики в англійській, німецькій та українській мовах: дис. ... д-ра філософії: 035. Вінниця, 2022. 436 с.
7. Корпус української мови URL: <http://www.mova.info/corpus.aspx> (дата звернення 10.10.2025).
8. Крехно Т. Історія лексико-семантичної групи «ПЛАТИ – ПОДАТКИ – ПОВИННОСТІ» в українській мові XV–XVIII ст. (на матеріалах українських пам'яток) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2005. 19 с.
9. Ментинська І. Б. Тематична та лексико-семантична класифікація українських комп'ютерних термінів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. Том 31 (70). № 2. Ч. 1. 2020. С. 26–31.
10. Мойсей А., Скрицька Н. Лексико-семантичний аналіз полісемічних слів в українській та англійській мовах (на прикладі дієслова СПЕРЕЧАТИСЯ). *Current issues of social studies and history of medicine. Joint Ukrainian – Romanian scientific journal*. 2022. №. 1 (33). С. 106–109.
11. Словник української мови. URL : <https://sum.in.ua/> (дата звернення 10.10.2025).
12. Тарануха Т. В. Мікрополе «РОЗУМОВІ РИСИ ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ» у структурі лексико-семантичного поля «РИСИ ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ» в українській та німецькій мовах. *Наукові записки*. Серія : Філологічні науки. № 209. 2020. С. 343–352.
13. Що таке раціональність : просте визначення і суть поняття. URL : <https://karapuziki.com.ua/ratsionalnist-tse-shcho-take-vyznachennia-prostymy-slovamy-sut/> (дата звернення 10.10.2025).
14. Ястремська Т. Лексико-семантичне моделювання : переваги та перспективи. *Gwary Dzis*. Vol. 16. 2023. С. 65–81.
15. Babali A. G. Functional and semantic field of aspectuality in different-systemic languages. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2015> (date of application 10.10.2025).
16. British National Corpus. URL: <https://corpus.byu.edu/bnc/> (date of application 10.10.2025).
17. Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache. URL: <https://www.dwds.de/&corpus=kern> (Datum der Antragstellung: 10.10.2025).
18. Duden. Wörterbuch der Deutschen Sprache. Duden Online. URL: <https://www.duden.de/woerterbuch> (Datum der Antragstellung: 10.10.2025).
19. Gao Ch., Xu B. The Application of Semantic Field Theory to English Vocabulary Learning. *Theory and Practice in Language Studies*. Volume 3. No. 11. pp. 2030-2035.
20. Merriam Webster Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/vocabulary> (date of application 10.10.2025).
21. Panjjeva N., Jumayeva M. The Theory of Semantic Field. *European Scholar Journal*. Vol. 3, No. 4. 2022. pp. 62–64.
22. Reverso Context. URL: <https://context.reverso.net/> (date of application 10.10.2025).

23. The Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (date of application 10.10.2025).
24. The Free Dictionary. URL: <https://www.thefreedictionary.com/rationality> (date of application 10.10.2025).
25. The Oxford English Dictionary URL: <https://www.Oxforddictionaries.com/> (date of application 10.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025